

Pieter Corneliszoon Hooft en de geschiedenis van zijn eigen tijd *

S. GROENVELD

Inleiding

In zijn stimulerende studie *Hooft en Tacitus* heeft J. D. M. Cornelissen erop gewezen, hoe Pieter Corneliszoon Hooft niet alleen in zijn prozastijl veel ontleend heeft aan de Romeinse schrijver Tacitus, maar ook heel wat heeft overgenomen van diens staatkundige denkbeelden¹. Aan Cornelissens probleemstelling zijn echter diverse vragen te koppelen die door hem niet bij zijn betoog zijn betrokken. Verwerkte Hooft steeds dezelfde opvattingen van Tacitus, of is er in Pieter Corneliszoons denken een ontwikkelingsgang waar te nemen waardoor hij op verschillende momenten een keuze uit die opvattingen maakte? En ook: als die ontwikkelingsgang er is, valt er dan een verband aan te geven tussen enerzijds het praktisch-politieke gebeuren van Hoofts eigen dagen, de geschiedenis dus die hij zelf beleefde, en anderzijds de geschiedenis die hij schreef en waarin hij zijn staatkundige opvattingen verwerkte?

Vooraf op de tweede vraag – de relatie tussen Hoofts groei als geschiedbeoefenaar en het praktische gebeuren van zijn eigen dagen – wil ik hier nader ingaan. In niet onbelangrijke mate namelijk is de mogelijkheid, hierover een aantal opmerkingen te maken, vergroot door de recente en zeer toegankelijke uitgave van de brieven van de Muider drost door H. W. van Tricht². Bovendien biedt een geschrift van Hooft, dat merkwaardigerwijs bij historici vrijwel onopgemerkt is gebleven, een gereede aanleiding daartoe: de opdracht aan de Amsterdamse regent dr Dirck Jacobsz. Bas, die Hooft liet voorafgaan aan zijn *Henrik de Grote* (1626). Niet zoals bij de meeste opdrachten, gepubliceerd voorin zeventiende-eeuwse boeken, is dit geschrift bedoeld om een maecenas een overdaad aan loftuitingen toe te zwaaien.

* In samengevatte vorm uitgesproken bij de opening van de tentoonstelling 'P. C. Hooft, geschiedschrijver', in het Leids Academisch Historisch Museum, 5 november 1977. Gaarne dank ik dr. Nicolette Mout en dr. J. J. Woltjer voor hun kritische opmerkingen bij een eerdere versie van de hier volgende tekst.

1. J. D. M. Cornelissen, *Hooft en Tacitus. Bijdrage tot de kennis van de vaderlandsche geschiedenis in de eerste helft der 17e eeuw* (Nijmegen, Utrecht, 1938).

2. H. W. van Tricht, ed., *De briefwisseling van Pieter Corneliszoon Hooft, I, 1599-1630* (Culemborg, 1976); II, *1630-1637* (Culemborg, 1977). Het derde en laatste deel zal eind 1978 verschijnen.

Hooft schreef het uit dank voor hulp bij een financiële kwestie, en zette daarin tegelijkertijd een aantal kanten van het 'waarom' van zijn geschiedschrijving uiteen³. Daardoor biedt hij ons de gelegenheid om, door zijn opmerkingen van 1626 te leggen naast mededelingen en werken uit vroegere en latere jaren, te constateren dat er in zijn geschiedbeoefening inderdaad een ontwikkelingsgang valt waar te nemen. Heeft die ontwikkelingsgang invloed ondergaan van de praktische situatie in Hoofts dagen en van Hoofts beoordeling daarvan?

1581-ca. 1605. Beïnvloeding en opleiding

Van Pieter Corneliszoons jeugdijaren is ons bitter weinig bekend. Gesproken uit een opkomend koopliedengeslacht, zoon van een vader die de handel combineerde met bestuurlijke werkzaamheden, ontving hij een opvoeding die bij zijn afkomst paste. De libertijnse, ondogmatische en tolerante opvattingen van de vader hadden een blijvende invloed op het denken van de zoon. De visie van Hooft senior, dat een meerhoofdig Statengezag de voorkeur verdiende boven de monarchie, omdat daarbij de uitersten elkaar in evenwicht zouden houden, drukte op dat denken eveneens een duidelijk stempel. Voorts moet Pieter in deze jaren reeds kennis gemaakt hebben met het pragmatisch gebruik van de geschiedenis: had Cornelis Pieterszoon Hooft bijvoorbeeld niet nadrukkelijk ingestemd met de bewijsvoering van Francois Francken, die in zijn *Deductie of Corte Vertooninge* van 1587 het gezag van de Staten uit de middeleeuwse geschiedenis had gedistilleerd om daarmee hun optreden als regerend college te rechtvaardigen⁴?

Vanzelfsprekend kreeg Pieter Corneliszoon een opleiding, op klassieke leest geschoeid. Daarbij werd hem kennelijk al zoveel bijgebracht van de alom steeds meer bewonderde Tacitus, dat hij in 1599 in staat was in Lyon twee inscripties aan te wijzen als afkomstig van de Romein⁵. Daar, in Lyon, vertoefde Hooft junior tij-

3. Deze opdracht is afgedrukt in Van Tricht, ed., *Briefwisseling*, I, 537-542. Tekenend is, dat Hooft in deze opdracht er juist de nadruk op legt, dat hij zijn biografie van Hendrik IV heeft geschreven zonder ooit enig materieel voordeel van deze koning te hebben verworven. De financiële kwestie, waarin Bas had bemiddeld, betrof het terugvorderen van gelden, die de Nederlandse gezant in Londen, Noël de Caron, in 1617 van Hooft had geleend. Zie: *ibidem* I, 434, 480-481, vgl. 414-419, 422-423, 438-440, 458-460.

4. H. A. Enno van Gelder, *De levensbeschouwing van Cornelis Pieterszoon Hooft, burgemeester van Amsterdam 1547-1626* (Amsterdam, 1918) 140-149.

5. Van Tricht vraagt zich in zijn commentaren bij de brieven van Hooft af (*Briefwisseling*, I, 101), of zulk een diepgaande kennis van de klassieken wel op de latijnse school kon worden verworven, dan wel, of Hooft soms al vóór zijn reis naar Italië in Leiden bij een classicus in huis is geweest en daar een verdere scholing heeft ontvangen. Hij baseert zich bij deze veronderstelling mede op de nog steeds raadselachtige opmerking van Gerard Brandt, Hoofts eerste biograaf, die het verblijf van Pieter in Leiden dateert vóór de genoemde reis, dus vóór 1598 (G. Brandt, *Het leven van Pieter Corn. Hooft en de Lykreedden*, P. Leendertz jr., ed. ('s-Gravenhage, 1932) 8). Echter, Leendertz wijst erop, dat Brandt, waar het gegevens uit Hoofts jeugd betreft, slechts over zeer schaarse bronnen beschikte, en zich hier moet hebben vergist (*Ibidem*, XI-XII). Bovendien doet

dens zijn *Grand Tour*, in 1598 begonnen, die hem vanaf La Rochelle, via Parijs en het Rhônedal naar Italië zou voeren, en dwars door het Duitse Rijk weer naar de Republiek terug. Waarop was deze reis, waarop was de gehele opleiding gericht? Op een zelfde leefpatroon als dat van de vader – de combinatie van handel en bestuur? Op een wetenschappelijke of bestuurlijke carrière alleen? De bronnen geven daarop geen direct antwoord. En te voorbarig is het om een keuze voor een ambtelijke loopbaan *e silentio* te concluderen uit het feit, dat Pieter Corneliszoon in zijn beschrijving van zijn reis, zijn *Reis-heuchnis*, en in zijn Rijmbrief uit Florence aan de Amsterdamse kamer de Eglantier vooral uiting gaf aan zijn bewondering voor de klassieken en met geen woord over de handel repte.

Oppervlakkig zijn deze beide geschriften over Hoofts *Grand Tour*, vergelijkbaar met de verdere poëzie uit zijn jonge jaren. Ook die was pril, schools, vaak directe navolging van de klassieken naar vorm en onderwerp. Bovendien verwerkte Pieter Corneliszoon daarin herhaaldelijk levenswijsheden, die hij uit de antieken en hun commentatoren had opgezogen en vervolgens aan zijn lezers wilde voorhouden. In zijn eerste toneelspel, *Achilles en Polyxena*, wellicht vóór 1598 geschreven, sprak hij zich bij voorbeeld reeds uit over de eigenschappen van de goede vorst:

Maer diet gemoet in tegenspoet off noot
 Gestadich heeft en altoos even groot,
 Al heeft hij goet noch staet nochtans is hij
 Gheboren tot des werrelts heerschappij.

Als sulcken man, een coninckrijck aenvaert,
 Met slavernij sijn volck hij niet beswaert,
 Maer gaet hem tot de lantbestiering spoen,
 Om aen sijn volck doort heerschen dienst te doen⁶.

Dezelfde redenering zou hij in zijn volgende stuk, *Theseus en Ariadne*, opnieuw onder woorden brengen⁷. Maar deze wijsheden vloeiden Pieter niet uit de pen ten gevolge van de praktische situatie van de dagen waarin hij zijn stukken schreef. Het waren louter theoretische uiteenzettingen, die geen enkel bewijs inhouden voor interesse of inzicht in de politieke problemen van het ogenblik. Voor de onder-

Brandt het in de bedoelde passage voorkomen, alsof Hooft wél aan de Leidse universiteit studeerde, namelijk bij Pijnacker; een inschrijving van Pieter vóór zijn *Grand Tour* bestaat echter niet.

6. P. C. Hooft, 'Achilles en Polyxena', in: P. C. Hooft, *Gedichten*. II, P. Leendertz Wz. en F. A. Stoett, ed. (Amsterdam, 1900) 45-97, namelijk 69, vss. 783-790. Geen volstrekte eensgezindheid bestaat er over de datering van dit stuk: H. W. van Tricht, *P. C. Hooft* (Arnhem, 1951) 10, plaatst het vóór de Italiaanse reis; G. Knuvelde, *Handboek tot de geschiedenis der Nederlandse letterkunde*, II (2e dr.; 's-Hertogenbosch, 1958) 165, met enige twijfel daarna.

7. P. C. Hooft, 'Theseus en Ariadne', in: Hooft, *Gedichten*, II, 99-144, namelijk 106-107, vss. 129-168, vooral 165-168. Het stuk werd, naar algemeen wordt aangenomen, na Hoofts terugkeer uit Italië voltooid. Zie over de invloeden op de jonge Hooft betreffende onder andere de *politica*: F. Veenstra, *Bijdrage tot de kennis van de invloeden op Hooft* (Assen, 1946) 197-211 en *passim*.

werpen uit het verleden, door Hooft junior gehanteerd, geldt dit in gelijke mate. Een pragmatische aanpak van de geschiedenis ten dienste van eigentijdse staatkundige of andere kwesties, zoals die door de zeventiende-eeuwse geschiedbeoefenaren werd nagestreefd, valt bij hem in deze levensfase nog niet te bespeuren. Als Van Tricht, zijn jongste biograaf, Hooft een 'vroegrijp talent' noemt⁸, dan heeft hij daarin wel gelijk voor wat betreft zijn kennis, voor zijn beheersing van taal en poëtische vormen, voor zijn affiniteit tot gedeelten van de filosofie der antieken. Maar voor Pieter Corneliszoon als historicus is dat etiket beslist niet bruikbaar.

Ca. 1605-1613. Rechtvaardiging van de opstand

Omstreeks 1605 moet het geweest zijn, dat Pieter uiteindelijk koos voor een ambtelijke loopbaan. Het meest sprekende bewijs daarvoor is wel, dat hij zich in november 1606 aan de Leidse universiteit liet inschrijven als student in de rechten – de meest aangewezen studie voor de toekomstige magistraat. Zo doende had hij, hoe aarzelend wellicht ook, tegelijk een eerste stap gezet op de weg, die voerde naar meer directe betrokkenheid bij het praktisch-politieke gebeuren. Een tweede levensfase was daarmee ingegaan. In Leiden zal Hooft opnieuw geconfronteerd zijn met de denkbeelden van Tacitus. Want iedere eerstejaars moest een voortgezette scholing in het latijn volgen, waarbij door hoogleraren als Merula en Baudius sterk de nadruk werd gelegd op Tacitus' werk. Diens compact woordgebruik werd boven Cicero verkozen, zijn zoeken naar oorzaken en gevolgen in het geschiedverloop boven de oppervlakkiger behandelingswijze van Livius. Bovendien vond Tacitus' politieke denken meer en meer ingang als school voor staatsmanswijsheid. Tacitus was voorstander van de aristocratisch bestuurde republiek; maar toen die republiek in de werkelijkheid van het oude Rome door inwendige tegenstellingen was ondergegaan, legde hij zich neer bij het optreden van Augustus, de monarch. Diens gematigde, eenhoofdige bewind bleek nodig om orde en rust te herstellen. Echter, over volgende keizers oordeelde Tacitus niet langer zo: die waren voor hem toonbeelden van corruptie en machtswellust. Als pragmaticus kwam hij uit zijn werk naar voren, als pessimist ook.

Hoe diepgaand Hooft zich daarnaast in de rechten heeft ingewerkt, valt moeilijk na te gaan. Slechts kort verbleef hij in Leiden: mogelijk zelfs voor de zomer van 1607 was hij er alweer vertrokken⁹. Toch noemde zijn Leidse hoogleraar Pijnacker hem in oktober 1608 *studiorum litterariorum candidatus*, wat door Pieter

8. Van Tricht, *Hooft*, 10.

9. In een brief aan de juridische hoogleraar Pijnacker, d.d. 28 oktober 1608, zegt Hooft, dat zijn vertrek uit Leiden 'plus quam annus est', meer dan een jaar tevoren plaats vond (Van Tricht, ed., *Briefwisseling*, I, 102-103). Hij was er ingeschreven op 30 november 1606, en opnieuw op 21 maart 1607 (*Album Studiosorum*, Universiteitsbibliotheek Leiden, A.S.F. VII, 226 en 229). Een dergelijke dubbele inschrijving is op zichzelf enigszins merkwaardig, maar kwam wel meer voor. Met deze inschrijvingen corresponderen twee plaatsen in de zogenaamde Recensielijsten, waarin werd ge-

Corneliszoom in een antwoordbrief werd getransponeerd in *candidatus Juris*¹⁰. Hier dringt zich de vraag op, of de jonge Hooft soms vóór 1606, dus voor zijn inschrijving in Leiden, al in het buitenland colleges in de rechten had gevolgd; of zijn keus voor een ambtelijke carrière dus misschien veeleer vóór dan na 1605 was gemaakt.

Intussen namen nu, schoksgewijs naar het schijnt¹¹, zijn inzicht en interesse in politieke gebeurtenissen toe. Duidelijk bewijst Hooft ons dat in een brief, waarin hij in maart 1609 een neef in Parijs inlichtte over de besprekingen, die leidden tot de sluiting van het Bestand¹². Hij schreef daar over de financiële moeilijkheden die Spanje tot een wapenstilstand noopten, en tegelijk over de loosheid van de Spaanse vos, die zou hopen op verslapping van de nu verenigde Nederlanders, op burger-twist tussen hen in de periode van het staakt-het-vuren. De gedachten, door Hooft verwoord, waren niet origineel: velen hielden het voor mogelijk dat met het wegvallen van de 'gemeene vrees' ook de samenhang uit de Nederlanden zou verdwijnen¹³. Maar Hoofts weergave van het probleem toont ons, hoe helder de zaken hem voor de geest stonden, hoe kernachtig hij die onder woorden wist te brengen.

De sluiting van het Bestand bracht naar veler gevoel de noodzaak van rechtvaardiging van het bestaan van de jonge Republiek der Verenigde Nederlanden met zich mee, en daarmee gepaard een nieuwe verdediging van de opstand tegen Filips II. Wederom, evenals door Francken voorheen, werd nu de geschiedenis te hulp geroepen. Het meest opvallende geschrift, in dit verband gepubliceerd, was ongetwijfeld het *Liber de antiquitate reipublicae batavicae* van Hoofts generatie-

noteerd dat de student zijn collegegeld had betaald. Bij de eerste recensie van Hooft (Recensielijst 1606/1607, UB Leiden, onder Petrus H.) staat bij zijn naam niet het teken dat hij betaald had; bij de tweede recensie (*Ibidem*, onder Petrus Cornelii, de juiste plaats om hem te noteren) staat dit teken echter wél. Waarschijnlijk werd Hooft bij vergissing ten tweeden male ingeschreven in het *Album Studiosorum*, omdat hij toen pas betaald had, voorjaar 1607 dus.

Verdere data, waarop hij in Leiden woonde, zijn te vinden in zijn gedichten. Daarvan lokaliseert hij er vier in Leiden, drie met een duidelijke datering: 4 november 1606, 3 december 1606, en 13, 14 en 15 februari 1607. Zie: P. C. Hooft, *Gedichten*, I, P. Leendertz Wz. en F. A. Stoett, ed. (Amsterdam, 1899) 53-56. Voorts schreef Hooft op 3 april 1606 vanuit Leiden aan Hendrik de Keyzer (Van Tricht, ed., *Briefwisseling*, I, 89). Uit de genoemde recensielijsten blijkt tenslotte, dat Hoofts aanvankelijke hospes, Christian Sir Jaques, vóór 12 mei 1607 moet zijn verhuisd; Hooft woonde bij zijn tweede recensie nog bij hem, later vond hij onderdak bij zekere 'Henric to echerink'. Niets wijst er intussen op, dat hij na de laatste definitieve datum uit deze reeks, 3 april 1607, nog lang in Leiden heeft gewoond.

10. *Ibidem*, I, 99-101 (22 oktober 1608) en 102-103 (28 oktober 1608).

11. Men zou deze onregelmatige evolutie kunnen afleiden uit de mededeling van Hooft aan Pijnacker, dat hij zich sinds zijn vertrek uit Leiden met de rechten nauwelijks had beziggehouden, maar nu toch weer wat verder wilde studeren. *Ibidem*, 102-103. Pas een half jaar later volgde de brief, genoemd in noot 12.

12. *Ibidem*, 109-119 (begin maart 1609).

13. Cornelissen, *Hooft en Tacitus*, 47-74. J. A. van Hamel. *De eendracht van het land* (Amsterdam, 1945) I, 40-41.

genoot Hugo de Groot, dat in 1610 verscheen, tegelijk met een Nederlandse versie ervan. Daarin knoopt De Groot aan bij de allang florerende Batavenmythe: op deze directe voorouders van de Hollanders zouden de Statenvergaderingen teruggaan. Nóg ouder, dus nog respectabeler dan bij Francken waren de gronden, waarop men het meerhoofdig gezag der Staten, en bijgevolg de juistheid van de strijd tegen Filips II meende te kunnen baseren.

Ook Hooft, opgevoed met de idee der Statensouvereiniteit, leverde hier zijn bijdrage, daarbij gebruik makend van de geschiedenis. Toen de sluiting van het Bestand in Amsterdam werd gevierd met de vertoning van tien *tableaux vivants*, schreef hij voor elk daarvan een 'pittig devies' (Van Tricht); de strijd tegen de dwingeland, in dit geval de laatste Romeinse koning Tarquinius Superbus, was het thema ervan¹⁴. En in een lang gedicht op de Bestandssluiting gaf hij nadrukkelijk aan, dat het hoogste gezag in de Nederlanden lag bij

De wijze Vaders door lange' oeffeningh ervaren,
Die geenen kommer, moeyt, noch sware kosten sparen,
Maer waken, dagh en nacht, met hart, sin en verstandt,
Sorghvuldelyck beducht voor 't liefste Vaderlandt,
Waer van sy het bestier met rijpe reden mennen¹⁵.

Hierin waren zij voorgegaan door Willem van Oranje, die niet had gehandeld als monarchale tegenpool der Staten, maar als

Den Moyses, die ons, van veel droever slavernijen
Als oyt Israel leed, quam tegen hoop bevrijen¹⁶.

Niet minder had Maurits gedaan, zodat hij daarom door Hooft hier evenzeer geroemd wordt¹⁷. We komen hier een van de oudste historische beelden van Oranje tegen, zo men wil de oudste van de mythen die rond Oranje zouden ontstaan. De regenten van Hoofts jaren zagen de Prins als de rechterhand der Staten, de strijder voor het behoud der privileges; zij roemden 'de weldaedt en de deught van den Nassauschen Prins'¹⁸. Geheel tegengesteld daaraan was het Oranjebeeld van de volgende regentengeneratie, die van Johan de Witt: niet langer telden 's prinsen deugden; negatieve trekken zoals een streven naar persoonlijke macht kregen toen

14. Hooft, *Gedichten*, I, 85-86 (1609).

15. *Ibidem*, 84, vss. 121-125 (1609).

16. *Ibidem*, 104, vss. 69-70 (1610).

17. *Ibidem*, 84, vs. 110. Hooft siert hem hier met de titel 'Beschermer van de Vry-vereende Nederlanden'. De opmerking van J. Prinsen JLz., *Pieter Corneliszoon Hooft* (Amsterdam, 1922) 33, dat Hooft 'niet zoo bijzonder veel met de Oranjes ophad, ten minste zeker niet met Maurits', is dan ook onjuist. Betreffende Maurits begaat deze auteur de fout, dat hij een latere opinie van Pieter Corneliszoon op een vroeger tijdstip terugprojecteert.

18. Hooft, *Gedichten*, I, 85, vs. 140 (1609).

het meeste accent onder invloed van de toenemende tegenstellingen tussen het regentendom en Oranje. Dat daarnaast de calvinisten hun eigen Oranjemythe zouden ontwikkelen – die van Willem, strijdend voor de ware, gereformeerde kerk – worde hier alleen volledigheidshalve vermeld.

Hoofts staatkundige visie van deze levensperiode, zoals ik die zou willen afpalen, komt het duidelijkst naar voren in zijn *Geeraerd van Velsen*, verschenen in 1613. In dramatische vorm werkte de dichter hierin de problematiek uit van de opstand tegen de landsheer, in dit geval aan de hand van de opstand van de edelen Velsen, Woerden en Aemstel tegen de tyran Floris V. Twee vormen van opstandigheid wijst Hooft ons hier aan. Daar is het streven van Velsen en Woerden om Floris te bestrijden op grond van haatgevoelens en ‘hoop tot hoogher luck’¹⁹ – een verwerpelijk streven, omdat het slechts tweedracht en scheuring onder het volk zal brengen. Daar is echter ook de houding, bepleit door de nobele Gijsbert van Aemstel, die de revolte afhankelijk wil stellen van het besluit van ridderschap en steden, van de Staten dus ‘Daer d’opperheyt by staet’²⁰. Want, aldus beredeneert Aemstel, dat wil zeggen de dichter zelf, zijn visie:

Wil ’t beste deel des volcx verheert zijn van Tyrannen,
 Het oordeel staet an haer: des dulden zy, elck een
 Die dulde dan met haer, oft geev³ hem elders heen²¹.

Niet elke opstand, dus, is gerechtvaardigd; alleen die, welke door de Staten is gepropageerd. Dat brengt Hooft nog eens nadrukkelijk onder woorden in de be-roemde ‘Rey van Amstellandsche Joffrên’, waarin hij juist Aemstel prijst:

Den oopenbaeren Dwinghelandt,
 Met moed te bieden wederstandt,
 En op den harssenpan te treden;
 Om, met het storten van zijn bloedt,
 Den vaderlande ’t swaerste goedt,
 Den gulden vryheyt te bereeden;

Dat is, van ouwder hercoomst wydt,
 By d’aldertreffelycxt altydt
 Beloondt met eerenbeelden dancklyck.
 De roem is uytgheblaesen, met
 Gheleertheyts heldere trompet,
 In schrift, en dichten onvergancklijck.

19. P. C. Hooft. *Geeraerd van Velsen*, F. A. Stoett, ed. (Zutphen, s.a.) vss. 1062-1063.

20. *Ibidem*, vs. 781.

21. *Ibidem*, vss. 786-788.

S. GROENVELD

De lofkrans groenens nimmer moe,
Die comt het hayr der sulcken toe,
Die 't al, voor 't alghemeene waeghen:
Ghelijck den Heer van Aemstel tracht.
Hoewel zijns selschaps overmacht,
Hem let zijn voorstel te bejaeghen²².

De laatste verzen geven het aan: Aemstel moet zich neerleggen bij de plannen van de andere samenzweervers. Burgerkrijg is inderdaad het gevolg – maar daarmee eindigt het drama niet. De Stroomgod van de Vecht kondigt de verrijzing van de Nederlanden aan, als van een foenix. Zij zullen zich, voorgegaan door Oranje, van dwingelandij bevrijden en tot grote bloei komen. En

's Lands Staeten, die ghespaert en hebben bloedt noch schatten,
Nocht sorch, in 's vryheys dienst, die sullen dan hervatten
Het aensien en ghesach dat haer van oudts toequam²³.

In die situatie zullen zij de nieuwe Nassau, Maurits, 'stellen . . . in 't Vorstelijk bestier'²⁴, hetgeen hier, zoals blijkt uit het vervolg, betekent: in de stadhouderlijke waardigheid, bekleed met het opperbevel. Niet aan de tweedracht dus, maar aan de bloei is het laatste woord.

Zo maakte Hooft thans wèl van thema's uit het verleden gebruik om politieke opvattingen uit te dragen; thema's die een zekere bekendheid genoten, zoals met name in het geval van Floris V. Figuren als Filips II, Floris V en Tarquinius Superbus vertoonden overeenkomst met elkaar, en konden dus voor elkaar model staan als het ging om lering aan de lezer of toeschouwer. Echter, er waren ook verschillen. Men zie de tyran Floris V: deze, 'de gemeente lang gequeeckt hebbende (= het volk lang begunstigd hebbende) om den Adel t' onderdrukken', had in feite enkel de ridderschap tegen zich verbitterd, aldus Hooft²⁵. Daarin week de opstand tegen Floris duidelijk af van die tegen Filips II; ofwel: de achtergronden van beide revoltes waren totaal verschillend van elkaar. Van belang was dat kennelijk niet voor Hooft: de oppervlakkige gelijkenis der gevallen, de strijd tegen dwingelandij, was voor hem voldoende.

In dit opzicht week Pieter Corneliszoon niet af van de gewoonten van zijn tijdgenoten. In zijn staatkundige opvattingen deed hij dat evenmin. De visie, door hem weergegeven, was echter niet langer theoretische humanistenwijsheid. Eenmaal geconfronteerd met de alledaagse werkelijkheid entte hij zijn ideeën op de praktische

22. *Ibidem*, vss. 1240-1257.

23. *Ibidem*, vss. 1024-1026.

24. *Ibidem*, vss. 1527-1530.

25. *Ibidem*, 1 (Inhovdt).

denkbeelden die hij van huis uit had meegekregen. Zijn politieke denken was, met andere woorden, in deze tweede levensfase nog geheel door de traditie bepaald.

Ook als praktiserend politicus toonde Hooft aanvankelijk nog weinig zelfstandigheid. Als 28-jarige in mei 1609 benoemd tot baljuw van Gooiland en drost van Muiden, raadpleegde de nieuwbakken magistraat vooreerst verwanten met bestuurlijke of juridische ervaring.

Ende alsoo [zo schreef hij bij voorbeeld op 18 juni 1609 aan het stadsbestuur van Muiden] de coomste van mijn H. Vaeder onzeker is tijdelijck [= tijdig] te vallen voor Sondach eerstcomende, ende ick in dezen niet en meine te besluiten zonder bijstandt van zijnen raedt om besondere bedenckingen opt gemeene besten der stede Muiden

verzoek ik u de onderhavige zaak nog even aan te houden²⁶.

Voor een 'volwassen magistraat', zoals Van Tricht hem in 1609 reeds noemt²⁷, kon Hooft naar mijn oordeel toen bepaald nog niet doorgaan. Veeleer was hij een beginnend, traditioneel denkend regent, van een leeftijd bovendien waarop een man al Johan de Witt als raadpensionaris was. In feite had Pieter Corneliszoon zich in de periode, die met de verschijning van de *Geeraerd van Velsen* werd afgesloten, alleen als dichter tot een zelfstandige en door velen hooggewaardeerde persoonlijkheid ontplooid.

1613-1626. De vorst als remedie tegen tweespalt

Naarmate de Bestandsjaren vorderden leek de vrees voor burgertwist in de Republiek steeds reëler te worden. Dit probleem, reeds als onderstroom in zijn geschriften van de vorige periode aanwezig, hield Hooft nu in toenemende mate bezig. Orde en rust liepen gevaar, vooral omdat de Staten waren als een in zichzelf verdeeld huis. Hier bleek de schaduwzijde van de zo hoog geroemde aristocratie: wie zou uiteindelijk een beslissing moeten nemen?

Onder deze omstandigheden greep Hooft opnieuw naar de geschiedenis om de Nederlanders daaruit een les voor te houden, en schreef hij zijn tweede historisch drama, *Baeto*, grotendeels opgezet in 1616, en op 19 mei 1617 voltooid. Dit is het verhaal van Baeto, de legendarische stamvader der Bataven, der Hollanders dus, zoals men nu in navolging van vooral Hugo de Groot met zekerheid meende te mogen zeggen. Deze Baeto, geconfronteerd met oorlog binnen het rijk van zijn vader, brengt liever het zware offer van de persoonlijke ballingschap dan door zijn aanwezigheid de burgerkrijg langer te doen voortduren. Hij gaat naar het dan nog onbewoonde Holland, waarover hij, de wijze en gematigde prins, door zijn volge-

26. Van Tricht, ed., *Briefwisseling* I, 120 (18 juni 1609). Vergelijk zijn vragen om juridische adviezen aan zijn aangetrouwde neef mr. Volkart Overlander in november 1612: *Ibidem*, 164-167.

27. Van Tricht, *Hooft*, 38.

lingen tot koning wordt gekozen, en als zodanig de eed aflegt:

Ick sweer, nae wys en wetten, d'heerschappije
Bij raadt van d'edelst en de best' der burgerije
Te voeren over u, myn' lieden; dien naar my,
Met wien ghy 't hóudt, voortaan uw naam Baethauwers zy²⁸.

In deze regels ligt, in een notedop, de praktische oplossing besloten, die Hooft voor ogen stond in de bewogen Bestandsjaren. Herstel van eenheid en rust moest nu worden opgedragen aan een vorst – maar dan wel aan een, die de bestaande rechtsorde onaangetaast zou laten. Hugo de Groot had de dichter, na lezing van het nog onvoltooide manuscript van de *Baeto*, aangeraden voor de weergave van de kern van die rechtsorde het *Groot-privilege* van Maria van Bourgondië te gebruiken²⁹. 'Baeto sal dan – zo antwoordde Hooft hem hierop – 't rijk aenvaerden, Auspice te, . . . , op wijze ende wetten naer voorschrift verleent bij UE'³⁰. Echter, uiteindelijk nam de dichter juist het wezenlijke van het privilege niet over. De rol van de vorst vergrootte hij, hij maakte deze soeverein; en de functie van ridderschap en steden, van de Staten dus, zwakte hij af, terwijl die juist was versterkt in het stuk van 1477. In de versie van de *Baeto* waren de Staten nog enkel adviescollege van een koning, die zij wél zelf hadden aangesteld. Van hun soevereiniteit, voorheen door Hooft zozeer beklemtoond, was weinig overgebleven onder druk der omstandigheden.

Ook over de relatie van kerk en staat, een der grote problemen immers tijdens de Bestandstwisten, spreekt de dichter zich hier nadrukkelijk uit. Door Zeghemond, de 'paapin', laat hij zijn lezers zeggen:

van de gereghen

Is de voorschepen 't hóóft: de veldtheer van de knechten
Des kryghs: de tóppaapin gelyck des hemels tólck
Van 't geestelycke gildt: de vórst van 't heele vólck.

...

Zulx best den vórste past het hóoghgezag in allen;
Dat hy hen t' zamen bind, en yeder hoed' voor vallen³¹.

28. P. C. Hooft, *Baeto*, F. Veenstra ed. (3e dr.; Culemborg, 1976) vss. 1503-1506. Veenstra, in zijn inleiding op deze editie, creëert een tegenstelling tussen de redenering, dat *Baeto* de monarchie als noodoplossing prediken zou, en zijn eigen visie, dat het in dit stuk gaat om 'de verhouding van politiek en moraal' (*Ibidem*, 17-18). Door de *Geeraerd van Velsen* in zijn betoog te betrekken zegt Veenstra, dat in de Republiek, en ook bij Hooft, het Statengezag vooropstond en niet de monarchie. Naar mijn opvatting is het onjuist, nu net dit stuk uit Hoofts vorige periode als bewijs aan te halen. Veenstra houdt, met andere woorden, met de wisselende omstandigheden geen rekening. Volgens Veenstra's – aanvechtbare – redenering zou bij Hooft nooit enige voorkeur voor welke vorm van monarchie ook maar te verwachten kunnen zijn.

29. Van Tricht, ed., *Briefwisseling*, I, 273 (23 september 1616).

30. *Ibidem*, 274 (19 oktober 1616).

31. Hooft, *Baeto*, vss. 1191-1194, 1203-1204.

Hoofts vorst, bekleed met het 'hóóghgezag' – de souvereiniteit –, zou dus ook moeten staan boven de kerk, opdat geestdrijverij door hem kon worden beteugeld, en de staat daardoor niet te gronde zou gaan.

Prins Maurits, in de *Geeraerd van Velsen* zeer geroemd, zou in de dagen waarin Hooft zijn *Baeto* schreef, zo'n vorst kunnen zijn. Maar toen de prins in juli 1617 bij de contra-remonstranten ter kerke ging, en hij niet langer boven de partijen stond, was deze kans verkeken. Aannemelijk is, dat Hooft in Maurits door diens houding toen en in de volgende jaren zeer is teleurgesteld, mede omdat hij de prins zulk een andere rol had toebedacht. Wijst het feit, dat de drost bij 's prinsen overlijden in 1625 geen gedicht aan hem heeft gewijd, niet in deze richting? Voor *Baeto* had de partijkeuze van de stadhouder ten gevolge, dat het stuk door Hooft onder zich werd gehouden. Het kon immers niet opgevoerd worden: te duidelijk zou Maurits het tegendeel van de goede Batavenvorst blijken. Het verscheen dan ook pas in januari 1626 in druk na de dood van de prins.

Zo kwam er, onder invloed der recente ontwikkelingen, een duidelijke verruiming in Hoofts oorspronkelijk zo traditionele visie. Vooreerst legde hij de nadruk op het nut van een goed, dus gematigd eenhoofdig gezag. Monarchist-uit-principe werd hij echter niet: alleen al het feit, dat de Staten in *Baeto* nog een zekere, zij het beperkte rol bleven spelen, wijst daar op³². Met deze verandering in opvattingen werden, na de voltooiing van *Baeto*, enkele andere verbonden – veranderingen die door Hooft in zijn hiervóór al genoemde opdracht van de *Henrik de Grote* helder zijn uiteengezet.

Duidelijk heeft Hooft zich in de jaren 1617 en 1618 nader bezonnen op de vraag, hoe hij zijn nieuwe opvattingen het meest effectief zou kunnen mededelen aan zijn tijdgenoten, gebruik makend van de geschiedenis, de leermeesteres van het heden. Niet langer meende hij, dat hij zijn doel kon bereiken door het kiezen van een willekeurig historisch voorbeeld, of met de weergave van een reeks feiten die slechts oppervlakkige gelijkenis met de eigen tijd vertoonden:

alle exempelen en strecken zó klaar een spiegel niet; ende is 't zonder wel evene overeenkomst van omstandigheden, hachelijck daar op aan te gaan.

Alleen behandeling van die gebeurtenissen zou zinvol zijn, waarvan ook de dieperliggende omstandigheden, de achterliggende structuren, vergelijkbaar waren met

32. Het verdient opmerking, dat in deze zelfde jaren via het Aristotelisch denken ook in de politieke theorie steeds sterker nadruk werd gelegd op de monarchie in plaats van de aristocratie. Het is echter de vraag, of deze verschuiving in het academisch, nauwelijks op de praktijk stoelend denken van invloed is geweest op de wijziging in de opvattingen van Hooft. De drost was van politiek-theoretische geschriften op de hoogte, maar manifesteerde zich in deze tijd toch vooral als een man, die in zijn ideeën uitging van de werkelijkheid van alledag. Vgl. E. H. Kossmann. *Politieke theorie in het zeventiende-eeuwse Nederland* (Amsterdam, 1960) 10-19.

het heden:

Oorzaak, herkomst, toeleg, achterdócht, geneghenheid, gelegenheid, wegh, wijze, reden en raadt reppen, zijn leeringen voor de geene die goede lucht hebben, óft hun vernuft, met vlijt, te bate komen.

Echter zouden, naar Hooft vreesde, van vele perioden de omstandigheden voor het merendeel der lezers niet meer te begrijpen zijn. De geschiedschrijver kon dan ook alleen effect sorteren als hij zocht naar episoden, die zich afspeelden binnen een nog te vatten kader. Ofwel, hij diende zich vooral te richten op

't geen zich naest aen onzen tijdt heeft toeghedraghen. De waarom is, dat de gelijckardigheid tusschen die ende de dagelijcksche handelingen behendighst onderwijst, hoe deze op 't gevoeghlijckst te slijten staan.

Het was de geschiedenis van gisteren, waarop de thans volgroeide politicus Hooft de nadruk wilde leggen, die hij diepgaand wilde beschrijven, omdat alleen zó'n beschrijving voor de mens van vandaag werkelijk vruchten kon afwerpen³³.

Ook tot een ander publiek heeft Hooft zich willen richten. Een beschrijving van het jongste verleden zou, naar zijn mening, alleen zijn nut afwerpen voor mensen, die 'eene middelbare belezenheid' bezaten. Vooral doelde hij daarmee op de staatslieden; die had hij ook op het oog toen hij in de reeds geciteerde zinsnede sprak over mensen 'die goede lucht hebben', over intelligente lezers. Die beschikten ook, zo zou hij enkele jaren later schrijven, over voldoende oordeelkundigheid – oordeelkundigheid die immers 'niet oft nauwelijx scherp genoeg wezen kan, zonder gestreken te zijn op den wetsteen der ervaerenheit'³⁴. Ervaring bezat de staatsman stellig, maar omgekeerd zou hij toch best enige ruggesteun vanuit de geschiedenis kunnen gebruiken als hij bezig was met 'zaken die den tredt gaan, ende overleg lijden'. Niet langer stond Hooft nu blijkbaar het groter publiek, dat hij via het toneel kon bereiken, voor ogen. Was daarvan het feit, dat dat publiek ten gevolge van de situatie tijdens het Bestand juist voor zijn *Baeto* en de daarin vervatte boodschap onbereikbaar was geworden, mede oorzaak? In ieder geval paste in zijn nieuwe conceptie de dramavorm – die 'geschiedeniss met fabelen zoo deghelick gevoeght' zoals Huygens zijn *Baeto* omschreef³⁵ – niet meer. Aan weloverwogen

33. Ik citeer hier de versie van de opdracht in Van Tricht, ed., *Briefwisseling*, I, 537-540. Jan Romein, de enige die bij deze passages even stilhoudt, vat Hooft hier samen met de woorden: 'men heeft er afstand van [namelijk van de 'studie van de kortverleden tijd'] en tegelijk herinnering'. Naar mijn opvatting legt hij hiermee iets meer in Hoofts woorden dan de dystopie heeft bedoeld; meer dan om de herinnering ging het Hooft bij het propageren van de beschrijving van het jongste verleden om de herkenbaarheid van de structuren, waarbinnen de als voorbeeld gekozen gebeurtenissen zich afspeelden. J. Romein, 'Hooft als historieschrijver', in: J. Romein, *Tussen vrees en vrijheid* (Amsterdam, 1950) 187-211, namelijk 201.

34. Van Tricht, ed., *Briefwisseling*, I, 725 (24 juni 1629).

35. *Ibidem*, 535 (31 januari 1626). Vergelijk de brief d.d. 19 mei 1618 van Hooft aan Hugo de

geschiedschrijving, en aan proza bijgevolg, moest de voorkeur worden gegeven boven poëtische vorm en taal.

Ziedaar het nieuwe program dat Hooft zich voor zijn verdere leven stelde. Van nu af nam de geschiedschrijver Hooft de plaats in van de dichter van historisch-pragmatische toneelwerken. De inhoudelijke wijziging, die zich in *Baeto* voor het eerst manifesteerde, zou in de verdere geschiedschrijving van de drost meer gestalte krijgen. In de levensbeschrijving van de Franse koning Hendrik IV werd dit alles voor het eerst geconcretiseerd, zowel naar inhoud als vorm.

In het voetspoor van Gerard Brandt, Hoofts eerste biograaf, is de *Henrik de Grote* eeuwenlang eigenlijk alleen gezien als een oefening in taal en vorm van een prozawerk³⁶. Daarbij beriep men zich op een brief, die Hooft op 19 mei 1618 aan Hugo de Groot schreef³⁷. Hier kondigde hij zijn nieuwe geschrift aan als een 'meditamentum stili et characteris historici', als een middel om zich stijl en mentaliteit van de geschiedschrijver eigen te maken. Een hoger doel moest dit *meditamentum* namelijk dienen: Hooft stelde zich voor, in de toekomst een vaderlands-historisch onderwerp te beschrijven, om 'approbare patriae industriam meam, in valdè serijs'. De *Nederlandsche Historiën* werden hier in feite al aangekondigd. Echter, Hooft noemde niet alleen de stijl, maar ook het 'character historici' als iets waarmee hij vertrouwd wilde raken. Moet men daaruit niet concluderen, dat het hem tegelijk om de inhoudelijke kant van de geschiedschrijving te doen was? Dat het hem onder andere evenzeer ging om het leren hanteren en interpreteren van bronnen en gebeurtenissen, teneinde zijn boodschap op verantwoorde wijze uit te dragen? Alleen wanneer men dit aspect bij de bestudering van de *Henrik de Grote* betreft, wordt het duidelijk, waarom Hooft in 1618 juist déze koning tot voorwerp van zijn geschiedschrijving maakte. Het is vooral Cornelissen geweest, die op dit inhoudelijke punt de nadruk heeft gelegd³⁸. Reeds tijdens zijn leven had koning Hendrik IV faam verworven als vredestichter, en na zijn gewelddadige dood had de mythevorming zich snel van zijn nagedachtenis meester gemaakt. Uitstekend kon hij model staan voor Hoofts conceptie van de ideale vorst. Bovendien, kunnen wij daaraan nu toevoegen, vond zijn optreden plaats in het recente verleden, binnen

Groot, waarin hij zijn gedichten 'quisquiliae', snippers, noemt en zegt zich aan serieuzer zaken te willen wijden: *ibidem*, I, 330-332. Later, in de 'opdracht' van de *Nederlandsche Historiën* aan Frederik Hendrik, zou Hooft betogen, dat hij de geschiedschrijving boven poëtische vormen heeft verkozen, omdat de laatste teveel dichterlijke vrijheden mogelijk maken. P. C. Hooft, *Nederlandsche Historiën* (Amsterdam, 1677) fol. 6 vo.

36. Brandt, *Leven*, 14.

37. Van Tricht, ed., *Briefwisseling*, I, 330-331.

38. Cornelissen, *Hooft en Tacitus, passim*. Wat Hooft met het 'character historici' bedoelde, gaf hijzelf enkele jaren later duidelijk aan, toen hij in een brief aan Huygens schreef over 'de nuchtere stemmigheid [= bedaardheid] in 't historijschrijven', die hij toen nog steeds moeilijk met zijn stijl kon combineren. Van Tricht, ed., *Briefwisseling*, II, 51 (27 augustus 1630).

de voor Nederlandse politici begrijpelijke kaders van het vroeg-moderne Frankrijk. En binnen een Frankrijk, waar zich tijdens de godsdienstoorlogen situaties hadden voorgedaan, waarmee de Nederlandse toestanden gedurende het Bestand wel eens onaangenaam veel gelijkenis konden gaan vertonen. Hoofds keuze voor dit onderwerp bewijst, dat de door hem in 1626, in de opdracht aan Dirck Bas, neergeschreven principes reeds in 1618 de zijne waren.

Hendrik IV was in menig opzicht de Franse Baeto. Het belang van zijn door burgeroorlog verwoeste land stellend boven theologische problematiek, en de opvattingen der *politiques* volgend, had hij de rooms-katholieken en hugenoten tot elkaar gebracht, hun een plaats naast elkaar aangewezen, en daarmee de rust hersteld. Toch was hij van nature geen koning met autoritaire neigingen, zo weet Hooft van hem te vertellen. En dan laat hij Hendrik, in 1585, uiteenzetten hoe hij in zijn oorspronkelijke koninkrijk Navarre de rooms-katholieken veel vrijheid had gelaten, behalve in twee gebieden. Eén daarvan was Béarn, waar tot verbod van de katholieke eredienst was besloten

by wylen de koninginne zyn' moeder ende de staten 's lands, de welcke aldaar veel vryheids over de prinssen hebben . . . Ende nae zyn verstandt, was 't eenen vórst ongeorden eenige órden te veranderen, ten waar 't hem merckelycke nóódt óft nut deed doen, ende dat door den zelve wegh, waar door ze was ingevoert³⁹.

Opnieuw dus: de vorst dient zich te voegen naar de Staten. Maar als de nood aan de man komt is hij het, die moet ingrijpen, liefst na samenspraak met zijn adviseurs. Een dergelijke situatie deed zich voor bij de besprekingen over het Edict van Nantes in het Parijse Parlement. Het was dezelfde Hendrik, die daar nu zei:

hoewel ick tót geen' rekenschap in dezen gehóuden ben, wilze u evenwel geven. Nóódt ende nut van vrede hebben my doen yveren, omze, door dit gebódt, by goedtduncken van mynen raadt gegheven, zó wel van binnen te verzekeren, als ickze van buiten bearbeidt heb. Vyt gelyck een nóódt, heb ick wel eer den sóldaat gemaakt: ende trock 's my niet aan, wat 'er af gepraat werdt. Nu ben ick koning, ende spreek als daar toe staat. Ick begheer gehóórzaamheid . . . ick ben niet gezindt, door uw' weighering, andere nieuwigheden te laten verwecken⁴⁰.

Hendriks regeringsperiode was, zeker tot het moment van deze toespraak, er een van voortdurende nood geweest. Steeds had de koning dus handelend opgetreden,

39. P. C. Hooft, *Henrik de Grote. Zyn leven en bedryf* (Amsterdam, 1626) 56. Eenzelfde geest sprak uit een advies, door Hooft op 20 oktober 1619 geschreven aan de rekenkamer der grafelijksheidsdomeinen: men moet bij het nemen van besluiten oppassen voor het veroorzaken van 'ontentlijke obstacelen turbeelen, affronten ende ongeneuchten; gelijk d'ervaerenh aenwijst dat ordinarie vallen in saecken die doorgedreven werden tegens wil ende danck van een gansche gemeente'. Van Tricht, ed., *Briefwisseling*, I, 372.

40. Hooft, *Henrik de Grote*, 154.

was hij een sleutelfiguur in het gebeuren geworden. Meer nog dan in *Baeto* staat in de *Henrik de Grote* dan ook het vorstelijk ingrijpen centraal, zozeer dat daarachter de rol van de bevolking sterk terugwijkt – en dat wordt door de schrijver, op grond van de omstandigheden, als gerechtvaardigd beschouwd. Kritiek op het koninklijk handelen wijst Hooft resoluut van de hand, vooral waar het gaat om het verwijt, dat Hendrik *in religiosis* onverschillig zou zijn geweest. Waarvan de koning grote afkeer had, schrijft Hooft dan, was van de ‘uytwendighen schyn van heyligheid’; maar daarmee wordt zijn vroomheid niet ontkend. Want hij ‘viel liefst in ’t verborghen zynen schepper te voet’⁴¹. Verdedigde, tussen haakjes, de drost hier tegelijk zijn eigen libertinisme? Het was, samenvattend, de praktische uitwerking van de ideeën der Franse *politiques* die Hooft, via zijn eerste echte geschiedwerk, in de Nederlandse Republiek wilde aanbevelen als remedie tegen de dreigende burgeroorlog.

Inhoudelijk vloeide *Henrik de Grote* logisch uit *Baeto* voort; niet zonder reden noemde Constantijn Huygens *Baeto* dan ook Hendriks ‘voorloper’⁴². Nog duidelijker wordt de samenhang tussen beide geschriften door het feit, dat Hooft ze gelijktijdig liet drukken: *Baeto* kwam uit in januari 1626, *Henrik de Grote* twee maanden later omdat het privilege ervoor nog even op zich liet wachten. Ondanks het verstrijken van negen jaren sinds de voltooiing ervan had de *Baeto* voor Hooft toch zijn belang behouden. Nog sprak hij in 1626 over de ‘wichtigheit der stoffe’ van het toneelstuk, geschreven ‘om aen ’t gemeen te dienen’⁴³. Twee vorstenspiegels gaf hij nu tegelijk uit, en niet toevallig op dit moment. Frederik Hendrik was immers juist als nieuw stadhouder opgetreden. Het lijkt niet gewaagd te veronderstellen, dat de prins de eerste van de mannen van staat was, voor wie Hoofts geschriften van nu aan bestemd waren.

Intussen hadden beide werken nog een andere element met elkaar gemeen: hun relatie tot Tacitus. Voor *Baeto* was de stof aan de klassieke auteur ontleend; de in beide geschriften uitgewerkte staatkundige visie, de beklemtoning van de vorst als remedie tegen tweespalt, was bovendien aan die van Tacitus verwant. Hooft kende diens denkbeelden al vanuit zijn jeugd, en zeker uit zijn Leidse periode. Maar juist de vergelijkbare toestand van de Romeinse republiek van weleer en de Nederlandse van thans zal die denkbeelden voor hem des te actueler gemaakt hebben. Bovendien ontleende hij, in waarschijnlijk niet onbelangrijke mate, aan Tacitus de opvatting dat de historieschrijver niet slechts feiten, maar ook achtergronden moest mededelen; en entte hij zijn taal en stijl op die van de Romeinse auteur. Voortdurend herlas hij dan ook deze ‘wysten Historischryver’, deze ‘Staetwijzeman’: twee-en-

41. *Ibidem*, 239. Vergelijk Hoofts instemming met de visie van Leonora Hellemans, ‘dat de Religie in ’t gemoedt ende niet in ’t wtwendighe geleghen is’. Van Tricht, ed., *Briefwisseling*, I, 623 (omstreeks 27 augustus 1627); zie ook *Baeto*, vss. 415-418.

42. Van Tricht, ed., *Briefwisseling*, I, 535 (31 januari 1626).

43. *Ibidem*, 524-525 (13 januari 1626).

vijftig maal volgens Gerard Brandt⁴⁴, ondertussen doorwerkend aan zijn *Henrik de Grote*. En om meer greep nog op zijn voorbeeld te krijgen begon hij, waarschijnlijk omstreeks 1625, zelf stukken Tacitus te vertalen. Om stijl en mentaliteit dus bestudeerde hij zijn klassieke voorbeeld.

Zo was deze derde periode er een van ommekeer in Hoofts ontwikkeling als geschiedbeoefenaar. Thans was het een sterk persoonlijke visie, die hij door middel van de historie wilde uitdragen. De schijnwerpers waren ten volle gericht op de vorst als redder in de nood; soms overbelichtten zij deze vorst zelfs. Daarmee waren echter door Hooft niet tegelijkertijd al zijn vroegere ideeën overboord gezet – de Staten bij voorbeeld behielden wel aanzien in zijn geschriften, zijn religieuze tolerantie bleef onverminderd bestaan –, maar die ideeën hadden soms een totaal andere nadruk gekregen in de nieuwe conceptie. Eigen eisen aan vorm en taal had de drost hieraan toegevoegd. Daarmee ontplooidde hij zich als een, wat Vondel zou noemen, ‘devoot polityk’⁴⁵.

1626-1647. Evenwichtigheid en nuancering

De laatste twintig jaren van Hoofts leven tonen ons een duidelijke evenwichtigheid, een zekere bezadigheid ook. Veranderingen zowel in zijn persoonlijk leven als in de politieke toestand leverden hun bijdragen daartoe. Weduwnaar sinds 1624, verwierf hij in 1627 in Leonora Hellemans een echtgenote, die hem tegelijk met esprit en zakelijkheid terzijde stond. Zij was de gewaardeerde gastvrouw als Hooft op het Muiderslot, of ’s winters in hun huis aan de Amsterdamse Keizersgracht, meer dan voorheen verwanten en kennissen ontving. Met dezen, vertrouwde vrienden zowel als nieuwe bekenden, voerde de drost bovendien een steeds omvangrijker persoonlijke correspondentie. Daarin werden dikwijls zijn geschriften, met name de historische, besproken, en nog vaker de gebeurtenissen van alledag.

Meer dan ooit tevoren lijkt Hooft zich in deze jaren geïnteresseerd te hebben voor wat omging in de Republiek, en in de wereld tot ver daarbuiten. Evenwel, van het nieuws daaromtrent, dat hem in de wintermaanden in Amsterdam snel bereikte, was hij vrijwel geheel verstoken als hij, meestal van april tot oktober, op het Muiderslot woonde. Het is dan ook niet zo vreemd, dat hij in april 1629, toen hij naar zijn ambtsgebied moest afreizen juist toen Frederik Hendrik begon aan de veldtocht naar Den Bosch, zijn zwager Joost Baek vroeg, hem wekelijks op de hoogte te houden van het gebeuren. Daarmee begon een correspondentie, die gedurende alle Muidense verblijven van de Hoofts zou worden voortgezet⁴⁶.

44. Brandt, *Leven*, 32.

45. Geciteerd door Cornelissen, *Hooft en Tacitus*, 98.

46. Zie met name de brieven van 8 april 1629, waarin Hooft klaagt over de eenzaamheid in Muiden; en die van 20 april, waarin hij om wekelijkse zending van het zaterdags verschenen nieuws vraagt (Van Tricht, ed., *Briefwisseling*, I, 692-693 en 707-710). Betreffende Franse en

Hooft volgde intussen niet alleen de *res gestae* van Frederik Hendrik als veldheer; ook diens politiek handelen kreeg voortdurend zijn aandacht. Hoge verwachtingen had hij van de prins. Naar zijn vaste overtuiging namelijk was met de dood van Maurits de nasleep van de Bestandstwisten voorbij. Nu achtte hij de tijd aangebroken, dat gevangenen moesten worden vrijgelaten en ballingen amnestie zouden krijgen. Vanuit deze redenering ijverde hij met name, vanaf 1626, voor de terugkeer van Hugo de Groot, daarbij rekenend op de volle medewerking van Frederik Hendrik: 'de la bonne intention de son Ex^eje ne fajs nulle doute', schreef hij aan Grotius' zwager Reigersberg⁴⁷. Hoewel hij in deze affaire zijn doel niet bereikte, bleef Hooft onverkort vertrouwen stellen in de stadhouder. In zijn commentaren op het dagelijkse politieke gebeuren, geschreven aan Baek, repte hij meermalen over 's prinsen wijsheid, hem meer dan anderen door God geschonken, over zijn 'grootte zorghe . . . om d'ontstelde gemoeden tot bedaering, ende 't landt in ruste te brengen'⁴⁸. De prins trad gematigd op, richtte zich naar de beslissingen der Staten. Evenwichtigheid, met andere woorden, kwam er nu naar Hoofts opvatting in de binnenlandse situatie; een vorst als redder en voorzien van ruime bevoegdheden was niet meer nodig. Immers, als gezag in handen van te weinigen was gelegd, was misbruik snel mogelijk: in 1627 verkondigde Hooft tenminste in het algemeen, dat 'de weenighte corruptibeler is als de meenighte'⁴⁹. Dit alles had zijn directe werking op de inhoud van de nu volgende geschriften van de drost. Daarin ging deze een middenweg bewandelen tussen de ideeën van zijn tweede levensperiode – die der Statensouvereiniteit – en die van zijn derde levensfase.

Italiaanse zaken werd Hooft ook regelmatig geïnformeerd door een andere zwager, Bartolotti. Uit een eenvoudige steekproef krijgt men een redelijk overzicht van de toename van Hoofts (be-
waard gebleven) persoonlijke correspondentie ten opzichte van zijn ambtelijke:

Jaar	Totaal aantal brieven	Ambtelijke brieven	Persoonlijke brieven
1612	25	23	2
1613	10	8	2
1617	17	14	3
1621	15	8	7
1625	12	7	5
1629	48	10	38
1633	49	9	40

47. *Ibidem*, 575-578 (oktober 1626).

48. *Ibidem*, II, 183 (27 mei 1631); *ibidem*, I, 818 (3 juni 1630). Vergelijk I, 797: de prins draagt een 'wijzemans muts' (10 mei 1630); II, 207-208: Hooft houdt vertrouwen in Frederik Hendrik, ook al ziet hij het nut van een militaire operatie niet (9 juni 1631).

49. *Ibidem*, I, 609 (27 juli 1627). Hooft deed deze uitspraak bij moeilijkheden over het stadsbestuur van Naarden. Hij voegde daaraan nog toe: 'gelijk de Filosooph welbeweert bij exempel aen 't waeter, Dat in kleene quantiteit eer tot putrefactie [= bederf] komt, als in grootte, ende dat de meenichte minst gepredomineert wordt van passien, d'observantie der wetten ende 't gemeene nut sich hoogher bevolen houdt'.

Vóór alles hield Hooft zich nu bezig met het werken aan zijn *Nederlandsche Historiën*. Zelf noteerde hij 19 augustus 1628 als de datum, waarop hij begon te schrijven aan het net-manuscript daarvan: het al tien jaar tevoren aangekondigde project was nu definitief ter hand genomen. Intussen werkte hij ook aan enkele nieuwe *meditamenta* voor zijn stijl en mentaliteit, kleinere geschriften die steeds weer moesten voldoen aan de eis, in zijn vorige levensfase gesteld: die van nauwe betrekking met het heden. Daarbij sloot bovendien de regelmatige vertaling van het hele historische oeuvre van Tacitus aan, waaraan hij waarschijnlijk in 1629 begon.

Alle oorzaken, op grond waarvan Hooft zich reeds vroeger met Tacitus had bezig gehouden, lagen ook aan deze integrale vertaling ten grondslag; de aanleiding ertoe moet worden gezocht in de wens van zwager Baek om in het algemeen het latijn machtig te worden, en meer in het bijzonder de denkbeelden van déze auteur. Belangeloos kwam Hooft aan die wens niet tegemoet: hij beschouwde zijn overzettingen als de tegenprestatie voor Baeks wekelijkse nieuwsvoorziening, voor diens kopiëren van grote delen van zijn *Historiën* en andere geschriften, voor het behartigen van zijn, Hoofts, materiële zaken, en voor het verwerven van nieuwe gegevens voor zijn vaderlands-historische arbeid via interviews of langs schriftelijke weg⁵⁰.

Intussen distilleerde Hooft zelf voortdurend stijllessen en staatsmanswijsheid uit de geschriften van de klassieke schrijver – daarvan leggen vele opmerkingen, voorkomend in zijn brieven, getuigenis af. Tacitus bleef voor hem een ‘bron van wereldtwijsheid’⁵¹. Oorlogshandelingen nam hij in diens werk op de koop toe; daarvan vertelt hij dat zij hem ‘niet zoo wel en monden, als ’t bespieghelen van belejdt en tegenbelejdt in stof van regeringen omgaende. Immers deze voeren mijne gedachten ernstigher speelen’⁵². Die gedachten brachten Hooft nu tot opmerkingen over zaken, die in zijn vorige levensperiode slechts impliciet aan de orde waren gekomen. Zo bleek zijn afkeer van tyrannie nog steeds aanwezig toen hij, na de vertaling van het overlijdensverhaal van Tiberius, verzuchtte: ‘Zaelighe werelt, waer de dwingelandije met hem gestorven’⁵³. Uitspraken als deze tonen ons aan, dat Hooft aan

50. Alleen wanneer hij post van Baek kon ontvangen, werkte Hooft aan Tacitus; dat wil zeggen, alleen gedurende de zomermaanden in Muiden, en in 1634 ook toen hij in Brussel verbleef. Dit blijkt uit zijn *Briefwisseling*: zie onder andere II, 357-358 (Muiden, juni 1632), 417 (*ibidem*, 27 mei 1633); uit Brussel: 579, 580-583, 590-593 (november-december 1634). Cornelissens suggestie, dat Hooft vrijwel alleen tot vertaling van Tacitus overging om daaruit zelf wijsheid en stijllessen op te doen, is dan ook te eenzijdig; *Hooft en Tacitus*, 37; vergelijk onder andere Van Tricht, ed., *Briefwisseling*, II, 462 (30 augustus 1633), waar Hooft spreekt over de ‘betaelinge’ voor de Tacitus-vertaling door kopiëren en zenden van nieuws, terwijl op andere momenten de Tacitus-vertaling zelf weer de betaling is. Wat betreft het niet aaneengesloten vertalen van de *Annales*, zie onder andere Van Tricht, ed., *Briefwisseling*, II, 340 (6 juni 1632): Hooft heeft de *Annales* bijna klaar, is intussen ook al aan de *Historiae* bezig geweest; *ibidem*, 357 (juni 1632): hij zal bij de *Historiae* een ietwat ander systeem volgen.

51. Van Tricht, ed., *Briefwisseling*, II, 423 (27 juni 1633).

52. *Ibidem*, 314 (27 april 1632).

53. *Ibidem*, 213 (20 juni 1631). Vergelijk een soortgelijke uitspraak in II, 177 (23 mei 1631):

Tacitus in deze jaren niet langer alleen materiaal ontleende om, zoals voorheen, de goede vorst mee te schilderen. Uit de verhalen van de antieke auteur omtrent de verdorvenheid van de keizers na Augustus zal hij eens temeer hebben geleerd, hoezeer het monarchale systeem ook zijn schadelijke kanten had. Genuanceerder dan voorheen benaderde Hooft thans tenminste het vorstelijk handelen – en ook daarvoor leverde Tacitus stof te over.

Slechts voor intern gebruik was de Tacitus-vertaling bestemd, als onderbouw voor de *Nederlandsche Historiën* onder meer. Publicatie ervan beoogde Hooft niet, mogelijk alleen al niet, omdat de werkelijk geïnteresseerden Tacitus in zijn oorspronkelijke versie konden bestuderen, en de minder belezenen de wijsheid van de antieke schrijver toch niet zouden kunnen vatten, omdat deze geen moderne geschiedenis behandelde.

Nog een tweede reeks vertalingen kwam mede op verzoek van zwager Baek tot stand. Deze betrof de *Ragguagli di Parnaso* van Trajano Boccalini (1556-1613), die Hooft zijn zwager in 1629 en 1630 regelmatig toezond onder de titel *Nieuwaren uit Parnas*. Journalistieke schetsen waren dit, vol satire, over geleerden en kunstenaars, politici, historici en zovele anderen uit het heden en recente verleden. De materie was van lichter gehalte dan Hoofts eigen geschiedwerk; de drost hield zich er dan ook, naar eigen zeggen, voor ontspanning mee bezig. Het vertalen ervan scherpte zijn geest voor het interpreteren van zijn eigen bronnen, het puntte tevens zijn stijl⁵⁴. Tegelijk voldeden deze schetsen aan de eis van aansluiting bij de eigen tijd, en stemden ze de vertaler tot nadenken omtrent de beoordeling van vorstelijk optreden. Ook Boccalini had namelijk in principe afwijzend gestaan tegenover de monarchie, en die slechts als noodoplossing aanvaard. Voortdurend stelde de Italiaan dan ook misstappen van vorsten en andere staatslieden aan de kaak. Maar daarin ging Hooft toch niet steeds met hem mee; diverse malen gaf hij in zijn brieven aan Baek te kennen dat Boccalini naar zijn oordeel te ver ging. Ook hier werd de nuancering in Hoofts opvattingen weer zichtbaar. Zeker, de hertog van Alva, die diverse malen door Boccalini onder het mes genomen werd, bleef ook voor de Muider drost een 'dwingelant', een man die 'zaken van staete . . . onnae zoo wel niet verstont als 't stuk vanden oorlogh'. Desondanks meende Hooft nu, dat Alva's optreden 'swaer om vollastren waer', moeilijk volstrekt af te keuren was⁵⁵! Evenmin wenste Hooft Boccalini's redenering te volgen, dat van iedere vorst loze streken te verwachten moesten zijn, dat ook een werkelijk goede koning nog slechte bijbedoelingen had: Hendrik IV, door de Italiaan harder aangepakt dan de drost aangenaam was, werd door hem als bewijs voor Boccalini's ongelijk aangevoerd⁵⁶.

'Heden heb weder een horn van Tacitus voltrokken, daer UE bij zien zal, hoeverre de mensche-lijke boosheit gaet, als de wil 't geweld (= gezag) op haer' handt heeft'.

54. Van Tricht, ed., *Briefwisseling*, I, 725 (24 juni 1629).

55. *Ibidem*, 723-726 (juni 1629).

56. *Ibidem*, 727-730, 733-734 (juli 1629).

Dezelfde nuancering vinden we in een werkje van enkele jaren later, dat Hooft eveneens als een product van ontspanning aan zijn vrienden presenteerde. In februari 1636 zond hij aan zijn militaire adviseur Jacob Wytz een manuscript ter lezing, getiteld *Rampsaligheden der verheffing van den Huize van Medicis*, een familiechroniek vol moord en doodslag, doorlopend tot in het meest recente verleden, en spelend binnen kaders, vergelijkbaar met die der Lage Landen. De Florentijnse republiek, kampend met interne moeilijkheden, had in zekere vormen van eenhoofdig gezag middelen gezocht om uit de problemen te komen. Leden van de Medici-familie werden meermalen tot de hoogste functies verkozen en verrichtten hun taak soms zeer goed. Echter, zou Hooft in zijn vorige periode op dit punt zijn gestopt, nú ging hij met zijn verhaal – en dus met zijn lessen – verder. Niet alle Medici bleken zo voortreffelijk, schurken en machtswellustelingen waren er ook onder hen. Die beide polen binnen één familie wilde Hooft in dit werkje tonen; hij beschreef ze

geensins om de glori van die doorluchtigste en waardighlyk gróótachtbaarste stamme . . . te bezwalken: gemerkt de snóódtheit van eenige spruiten, niet dan tót schaaduwen dienen kunnen, om het dapper bedrijf der vróóme te diepen, en bet te doen afblaaken. Geene geslachten der aarde zietmen, zelfs dat van onzen Heere Christus niet, in elk lidt even zuiver⁵⁷.

Een goed vorstenhuis liet toch zwakke plekken zien, moest de weelde van het gezag leren dragen, en kon dat met name doen door te letten op zijn voortreffelijkste leden. Hier echter liet de drost het niet bij: ook de andere zijde van de staatkundige gemeenschap, de geregeerden, betrok hij in zijn verhaal. Hij schetst oproeren en staatsgrepen, vooral bedreven of gestimuleerd door concurrerende geslachten, ballingschap en terughalen van Medici door andere groepen van de bevolking. De onderdanen moesten eveneens wennen aan de zich steeds verder wijzigende bestuurs-situatie. Pas wanneer beide partijen hun positie hadden leren kennen en accepteren, zou een nieuwe evenwichtstoestand intreden.

Met zóó meenigerley ramp van weederstreeving, verlaaging, ballingschap, hóón, beróóftheit, anxt, kommer, verraad, vlucht, vankkenis, vermóórdt worden oft móórd; 't welk bij de vróómen eeven ellendigh is, heeft de fortun de verheffing van 't huis Medicis opgewóógen, tótdat het, verouwlijkt in de Vorstelijckheit allengskens *verdraaghlyk wert*, en zijn voorspoedt *draagen leerde*⁵⁸.

De *Rampsaligheden* waren, naar het mij voorkomt, de spiegel waarin Hooft

57. P. C. Hooft, *Rampsaligheden der verheffing van den Huize van Medicis* (2e dr.; Amsterdam, 1649) 14.

58. *Ibidem*, 117-118. Cursief door mij, S.G.: beide kanten komen hier naar voren.

Oranje en de regenten de gevaren wilde laten zien die kleefden aan het najagen van eenzijdige belangen, en de noodzaak van onderlinge samenwerking ten bate van de rust in de staat. Echter, tot publicatie van dit geschrift kwam het tijdens zijn leven niet. Of hij die welbewust heeft vermeden, wordt niet duidelijk. Wèl liet hij het manuscript lezen door dezelfde vrienden, die ook gedeelten van zijn *Historiën* kritisch voor hem doornamen⁵⁹. Negatieve opmerkingen ontving hij, voor zover bekend, van hun kant niet. Het lijkt daarom niet onaannemelijk, dat Hooft de uitgave ervan wel beoogde, maar daarmee geen haast heeft gemaakt, omdat de les, in de *Rampsaligheden* gegeven, onder de omstandigheden van deze jaren niet zo dringend noodzakelijk was, en de *Nederlandsche Historiën* tegelijkertijd al zijn aandacht gingen opeisen.

In de *Nederlandsche Historiën* komen in feite alle onderwerpen, door Hooft in zijn vroegere geschiedwerk – in proza of poëzie – behandeld, opnieuw aan de orde, nu echter benaderd vanuit de genuanceerde opvattingen van zijn latere jaren. Weer wilde de drost de Nederlanders lessen leren, thans echter uit hun eigen recente verleden, dat in wezen nog onvoltooid was. De oorlog immers, zo memoreert hij al op de tweede bladzijde van zijn boek, wordt ‘nu (dat wil zeggen 1641) in ’t drientzeventighste jaar gevoert’, duurt dus nog voort; of elders: het gaat in dit werk om ‘de zaaken onzer eeuwe’⁶⁰. Betekent dit, dat de drost met zijn beschrijving wilde komen tot zijn eigen dagen toe, evenals in de *Rampsaligheden*? Een brief aan Huygens van 29 december 1628 – de eerste waarin Hooft over zijn nieuwe werk repte – doet dit wel vermoeden. Daar schrijft de drost, dat hij Constantijns ‘staet inden staet, verdiensten ende waerdij’ in zijn *Historiën* wil vermelden; Huygens’ grote daden immers vroegen erom te worden benut ‘om etlijke bladstukken met de verwe derselve te hooghen, ende te doen ujtsteken’⁶¹. Uit een dergelijke bedoeling, de eigentijdse vaderlandse geschiedenis te behandelen, valt wellicht mede Hoofts groeiende belangstelling voor het gebeuren van alledag te verklaren, waarvan, zoals gezegd, zijn briefwisseling met Baek voortdurend getuigenis aflegt. Toch baarde zijn streven naar actualiteit hem meermalen grote zorgen. Soms namelijk moest hij toegeven, dat zijn onderwerp in feite niet zo recent meer was, dat het zich afspeelde binnen kaders, verschillend van de eigentijdse. Zo klaagde hij erover dat, ten tijde van Alva en Requesens, ‘de forme van den staet, haest onherkenbaer’, onontwar-

59. Jacob Wytz, Laurens Reael, Rochus van den Honert en Jacob van der Burgh. Baek las het ook en maakte er weer afschriften van. In 1639 vroeg Hooft hem, nog een nieuwe kopie te vervaardigen; kennelijk waren er toen nieuwe lezers voor: J. van Vloten, ed., *P. C. Hoofts Brieven*, III, 1634-1640 (Leiden, 1857) 315 (22 september 1639).

60. Hooft, *Nederlandsche Historiën*, 2 en fol. 6 vo., 7 ro.

61. Van Tricht, ed., *Briefwisseling*, I, 674 (29 december 1628). Dat Hooft in deze eerste jaren van arbeid aan de *Historiën* nog de illusie had veel verder te kunnen komen dan hem uiteindelijk is gelukt, blijkt ook hieruit, dat hij zich in 1630 reeds bezig hield met de Slag bij Nieuwpoort. Van Tricht, ed., *Briefwisseling*, II, 775, 785, 787-788, 791.

baar was door alle afzonderlijke privileges die nog golden, en hoopte hij dat die 'met der tijdt zal beginnen te vermeukelen (= gladder worden) en aen eenigh noemelijk aengezicht te raeken'⁶².

Ook andere eisen, door hem zelf aan zijn geschiedschrijving gesteld ten bate van de diepgang daarvan, plaatsten hem nu en dan voor grote problemen. Oorzaken en gevolgen waren niet altijd eenvoudig te vinden; met name betreffende Don Juan bleek 'de waere wortel zijns toelegs swaerlijk na te delven'⁶³. Niet anders was het gesteld met het trekken van lijnen dwars door diverse perioden heen. Alweer speelden de handelingen van Don Juan de drost daarbij parten, nu omdat hij vreesde, zich daarvan 'de draedt . . . te laeten ontslippen, overmits de swaerigheid van 't rechte eindt weder te vinden'⁶⁴. En later, ten tijde van Leicester, was het niet anders⁶⁵. Jan Romein heeft geponeerd, dat Hooft tot de generatie van historici behoorde, die het gebeuren dat zij beschreven in één greep wilden vatten, door juist dwars door dat gebeuren lijnen te trekken en achtergronden ervan te ontwarren⁶⁶. Hoofts uitspraken bewijzen de juistheid van Romeins these, zoals ook de inhoud van de *Historiën* dat doet. Zij geven tevens aan hoezeer de auteur zuchtte onder het juk, dat hij zichzelf had opgelegd.

Inhoudelijk voerde de materie, die hij wilde behandelen, Hooft als vanzelf terug naar het thema van zijn tweede levensperiode – de gerechtvaardigde strijd tegen de tyran. De opstand immers was gericht tegen de dwingelandij, die al onder de Bourgondische hertogen was begonnen en door de Habsburgers was voortgezet. Dezen, 'waanende 't Recht t'ontwassen'⁶⁷, hadden de bevolking geknecht en de Staten van hun invloed getracht te beroven. Het recht der Staten, in zijn derde periode naar de achtergrond gedrongen, verdedigde Hooft nu opnieuw, gebruik makend van de argumenten die in de Hollandse traditie reeds lang hun plaats hadden gekregen, maar die niettemin onhistorisch waren. Met name moest nu het *Groot-privilege* van Maria van Bourgondië als bewijs dienen voor de eeuwigdurende erkenning van de Bourgondiërs, dat de Statencolleges bijeen mochten komen zonder toestemming van de landsheer⁶⁸ – hoewel dat stuk zijn rechtskracht allang had verloren.

Toch – en hier valt de evolutie in Hoofts denken weer te signaleren – waren in de *Historiën* de dwingelanden niet meer volstrekt verdorven. Van figuren als Karel V en Alva schildert de auteur een aantal goede trekken eerst, maar daarop volgen

62. *Ibidem*, 441 (1 augustus 1633).

63. *Ibidem*, 607 (31 januari 1635).

64. *Ibidem*, 547 (30 juli 1634).

65. J. van Vloten, ed., *P. C. Hoofts Brieven, IV, 1640-1647* (Leiden, 1857) 196 (21 september 1645).

66. J. Romein. 'Spiegel Historiae van de Tachtigjarige Oorlog.' In: J. Presser. *De Tachtigjarige Oorlog* (4e dr., 2 dln; Amsterdam, Brussel, 1963) 11-54, nl. 33-37.

67. *Nederlandsche Historiën*, 1.

68. *Ibidem*, 32-33.

wèl de slechte – en die krijgen door hun plaatsing meer nadruk. Zo noemt Hooft keizer Karel ‘wakker van geest, dapper van moedt’, standvastig, met vooruitziende blik begiftigd, tot dragen van voor- en tegenspoed in staat, ijverig en godvruchtig. Maar tegelijk vertrapte Karel de bestaande rechten, overschreed hij de grenzen van het moreel toelaatbare, en toonde hij zich in wezen een Machiavellist⁶⁹. Zo wijst Hooft op Alva’s veldheerstalent, op zijn trouw aan zijn meester – maar daartegenover plaatst hij diens wreedheid, zijn gebrek aan politiek inzicht waardoor hij meende via militaire terreur te kunnen regeren⁷⁰. En ook een zachtaardiger man als Requesens toonde zijn boze kanten: deze immers trachtte, met voorbijgaan van de Staten, belastingen aan de Nederlanders op te leggen⁷¹.

De Statencolleges, met het recht dus aan hun zijde in opstand gekomen, zochten voor hun zaak steun bij vorsten van wie zij iets goeds meenden te kunnen verwachten. Ziedaar, als tegenthema, het onderwerp van Hoofts derde levensfase. Echter, weer nuanceert hij nu. Niet al deze ogenschijnlijk ideale vorsten bleken ook werkelijk zo ideaal. Men zie Anjou. Deze wilde wel belangeloos de opstandelingen helpen, zich aan het gezag der Staten onderwerpen, en orde en tucht handhaven of, waar die verdwenen waren, herstellen. Maar in 1583 liet hij zich door zijn kwade raadslieden opstoken tegen die zelfde Staten, en kwam hij ertoe, diverse steden in het Zuiden te veroveren om zijn positie te versterken, hetgeen uitliep op de Franse furie. Toch oordeelt Hooft niet te hard over de hertog, en noemt hij bij diens dood vooral zijn goede eigenschappen⁷². Men lette ook op Leicester, die haakte naar ‘ydele gloori’, die een veel groter gezag in de Nederlanden najaagde dan koningin Elisabeth hem had toegestaan, die geen instructie van de Staten wilde accepteren, en door zijn contact met de orthodoxe calvinisten slechts tweedracht zaaide⁷³.

Slechts één man bleek werkelijk zonder eigenbaat te willen optreden en de rechtsorde te eerbiedigen: Willem van Oranje. Meer geprofileerd dan in Hoofts vroegere werk is de prins thans geworden; in feite vindt men in hem trekken terug van Gijsbert van Aemstel, de verdediger der Staten, van Baeto en Hendrik IV tegelijk. Hooft maakte hem tot de held van zijn werk, de stichter van de Republiek der zeven gewesten, maar bleef – en dit is merkwaardig – duidelijk onder de maat toen hij aan het eind van zijn twintigste boek de prins in één korte levensschets gestalte wilde geven. Willem inspireert, stimuleert, geeft moed als die bij sommigen in de schoenen zinkt, maar zoekt de macht niet. Steeds opnieuw geeft hij juist blijk van zijn erkenning van de hoogte van ridderschap en steden. In 1572 reeds had de prins slechts ‘by goetvinden der Staaten’ gehandeld; in 1580 bij voorbeeld onderstreep-

69. *Ibidem*, 17.

70. *Ibidem*, 342-344.

71. *Ibidem*, 400-401, 446.

72. *Ibidem*, 596-598, 842-844, 900-901.

73. *Ibidem*, 1042-1043, 1049-1054.

te hij nog eens, dat in de opstand der geünieerden de Staten-Generaal de leiding hadden, en hield hij hun voor:

Handhaaft uwe vereening, en schikt, immers zoo vlytigh met der daadt als met woorden en schriften, te betraghten den zin van 't busselken verknochte pylen, dat ghy in uw blazoen voert.

Zelfs toen Willem in 1583-1584 de grafelijkheid van Holland en Zeeland kreeg aangeboden, stond hij erop, de rechten der Staten te respecteren, hun onder meer de bevoegdheid latend 'te verzaamen zoo dikwyls als zy zulx oorbaar achten'⁷⁴. Slechts een beperkte soevereiniteit zou hem toevallen, overeenkomstig het *Groot-privilege*.

Echter, de moord op de prins maakte aan alle plannen plotseling een einde. Tegelijk sloot deze gebeurtenis de cirkel waarbinnen Hooft de jaren 1555-1584 had gevangen. Het epos, waarvan de precieze opzet naar mijn mening Hooft omstreeks 1628 nog niet helder voor de geest stond, was niet toegekomen aan de eigen tijd van de auteur; wèl aan het moment waarop in Hoofts visie de nieuwe Nederlandse staat, in 1581 tevoorschijn gekomen uit de strijd tegen de tyrannie, ook zijn juiste bestuursvorm had gevonden. Voor Hooft moet in de loop van zijn arbeid Oranjes dood het logische eindpunt van zijn *Historiën* zijn geworden, zowel politiek-historisch als artistiek: de moord op de prins was er de dramatische ontknoping en afsluiting van.

De ontwikkeling was intussen verder gegaan, nieuwe onrust volgde, vooral door het drijven van Leicester en de zijnen. Ook van deze periode nam Hooft de beschrijving ter hand, maar die vlotte niet erg. De Leicestertijd was verward, de rode draad dikwijls moeilijk te vatten. In feite verzandde nu Hoofts verhaal. Toch wilde hij, schreef hij in maart 1647, in totaal nog tien boeken aan de vorige twintig toevoegen⁷⁵. Hij zou dan, aldus luidt een hypothese van Jan Romein, gekomen zijn tot 1588, het Armadajaar, en daarmee tot een nieuwe, nu voor de Nederlanders glorieuze afsluiting van zijn geschiedenis⁷⁶. Midden in deze arbeid bleef Hooft echter steken, op 21 mei 1647 overvallen door de dood. Het *Vervolgh* van de *Historiën* mist daardoor een innerlijke eenheid van structuur; het is een onvoltooid coda na een symfonie waarin de componist al zijn melodisch en harmonisch kunnen al had verwerkt.

Voor de boodschap, die de drost via zijn hoofdwerk wilde uitdragen, was het *Vervolgh* ook volstrekt overbodig. In de eerste twintig boeken had hij die boodschap reeds duidelijk laten opklinken door zijn beklemtoning van het optreden van Oranje. De traditie, waarin hij was opgegroeid, voor zover die vorstenmacht had

74. *Ibidem*, 259-260, 264, 738, 886-892.

75. Van Vloten, ed., *Hoofts Brieven*, IV, 227 (12 maart 1647).

76. Romein, 'Hooft als historieschrijver', 204.

verworpen, bleek de auteur te hebben losgelaten. Met name bij zijn beschrijving van de aanbidding van de grafelijke waardigheid aan prins Willem kwam dit tot uiting: geen woord van afkeuring vloeide hem met betrekking tot Oranjes grafelijkheid uit de pen, terwijl zijn vader zich daarvan in het openbaar een verklaard tegenstander had getoond⁷⁷. Maar van terugdringen van de Statenmacht, zoals de *Baeto* had laten zien, was nu evenmin nog sprake. De nuanceringen, die Hooft in de laatste jaren had aangebracht in zijn waardering van de vorstenmacht in het algemeen, hadden hem wat betreft de Nederlandse Republiek doen kiezen voor een gedeelde souvereiniteit tussen stadhouder en Staten, voor een *regnum mixtum*⁷⁸. Hij juichte het dan ook toe als hij een dergelijke bestuursvorm in het verleden aantrof, zelfs als zich daar de noodsituaties voordeden die hij voorheen door een monarch met verstrekkende volmachten had willen laten oplossen. Dit alles hield Hooft voor aan Frederik Hendrik, met zoveel woorden zelfs, door de *Historiën* aan de prins op te dragen. Naar het voorbeeld van vader Willem zou thans de zoon de Lage Landen moeten dienen: niet meer als rechterhand van de Staten, evenmin als een ietwat overbelicht monarch, maar als een eminent hoofd met een eigen taak, staande naast ridderschap en steden. De middenweg, waarvoor Hooft in deze laatste levensfase had gekozen, was nu duidelijk aangegeven.

Conclusie

Op 5 augustus 1636 zond Barlaeus enkele epigrammen aan Pieter Corneliszoon Hooft, met het verzoek deze te lezen, 'nisi te Principum casus, imperiorum vices, populi furores, castra classicae totum habent' – 'als tenminste de lotgevallen van vorsten, de wisselingen van heerschappijen, woedeuitbarstingen van de bevolking, kampementen en klaroenen uw aandacht niet volledig opeisen'⁷⁹. Het komt mij voor, dat de zaken waardoor de Muider drost werd beziggehouden, door Barlaeus niet toevallig op deze manier, en in deze volgorde werden opgesomd. Toen Hooft eenmaal zijn jeugdijaren was ontwassen, trok de politiek steeds meer zijn aandacht. De lessen, die hij als pragmaticus uit het verleden wilde putten, waren dan ook vóór alles van politieke, en daarmee verbonden moraliserende aard, en steeds meer bedoeld voor vorsten en regenten. Pas daarna kwamen wijze opmerkingen op andere terreinen, van beperkter strekking veelal, en niet speciaal tot bestuursfunctio-

77. J. C. Breen, *Pieter Corneliszoon Hooft als Schrijver der Nederlandsche Historiën* (Amsterdam, 1894) 145-146. Van Gelder, *Levensbeschouwing*, 160-167.

78. In de 'opdracht' van de *Historiën* maakt Hooft enigszins duidelijk, welke bevoegdheden onder andere bij Oranje berusten. Daar gaat het, naast het opperbevel, om 's prinsen rechtsmacht: er heerst in de Republiek orde, 'gehouden by uw' Hoogheit als 't Hooft, en de Rechtshooven, samt andre laagher vierschaaren'. Hooft doelt hier op Frederik Hendriks nominaal voorzitterschap van de provinciale hoven, en op het stadhouderlijk recht van gratie, waarmee hij in zijn praktijk te Muider herhaaldelijk te maken had. *Nederlandsche Historiën*, fol. 5 vo.

79. Van Tricht, ed., *Briefwisseling*, II, 834 (5 augustus 1636).

narissen gericht. De inhoud van Hoofts lessen werd meegeslingerd met de golfslag van het politieke gebeuren tijdens zijn gehele leven. Was aanvankelijk de verdediging van de opstand, en bijgevolg van het bestaan van de Republiek eerste eis, en vroeg vervolgens het voorkomen van een dreigende burgeroorlog de volle aandacht – tenslotte werden Hoofts opvattingen vooral bepaald door de evenwichts-situatie, die hij tijdens Frederik Hendrik meende te kunnen bespeuren. Hierbij koos hij de historische thema's waarin hij zijn boodschap wilde verpakken, en de vorm waarin hij die thema's zou gieten. Willekeurig was die keuze bepaald niet. Vanaf 1618 stond het bovendien voor hem vast, dat hij zijn onderwerpen alleen uit het recente, dus meest begrijpelijke deel van het verleden zou moeten putten, om ze optimaal van nut te doen zijn voor de eigentijdse staatkunde.

Dit alles betekent, dat degene die de invloeden, welke inwerkten op Pieter Corneliszoon Hooft, wil bezien, rekening moet houden met factoren van geheel verschillende duur en intensiteit. Sommige daarvan bepaalden Hoofts gedachtenwereld zijn leven lang, andere hadden een kortere, maar misschien tegelijk heviger invloed daarop. Tot deze laatste categorie zou ik de politieke omstandigheden willen rekenen. Veranderingen daarin brachten niet alleen wijziging in de praktische oplossingen, door Hooft aangevoerd; zij voerden bovendien tot de beklemtoning van andere aspecten of waarden bij auteurs, die reeds in vroegere levensfasen door de Muider drost waren geraadpleegd. Zo meen ik, dat Hoofts ontleening van denkbelden aan Tacitus, door Cornelissen op boeiende wijze uiteengezet, meer nuancering behoeft, dat meer nog dan is gedaan de situatie van het moment en het onderwerp van de ontleening op elkaar moeten worden betrokken.

Veel onderzoek naar de invloeden, die in de werken van P. C. Hooft terug te vinden zijn, moet nog verricht worden. Daarbij dient naast het feit dat de drost gedachten heeft ontleend aan geschriften van eigentijdse en klassieke auteurs, voortdurend rekening te worden gehouden met een relatie tussen de praktisch-politieke situatie van zijn dagen enerzijds, en anderzijds zijn eigen werken waarin historische onderwerpen aan de orde komen.